

Палінчак М. М.

д. політ. н., професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна
E-mail: palinchakmm@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9990-5314>

Юрош В. В.

аспірант,
кафедра міжнародної політики,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна
E-mail: yurosh57@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4222-3547>

МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА

У статті здійснено міждисциплінарне дослідження міжкультурного аспекту державно-церковних відносин у Федеративній Республіці Німеччина, що розглядається як одна з найбільш послідовних і водночас гнучких моделей співпраці держави та релігійних інституцій у сучасній Європі. Німецька «коопераційна модель» поєднує принцип світськості держави із правовим та інституційним визнанням церков як суспільно значущих партнерів, що дозволяє їм брати участь у вирішенні соціальних, культурних та освітніх завдань. У центрі уваги – міжкультурний вимір взаємодії держави та релігійних організацій, який площинах як: правова, соціальна, культурна та освітня. Дослідження спирається на комплекс методологічних підходів – порівняльно-політологічний, історико-генетичний, інституційний, дискурсивний та кейс-стаді, що дало змогу проаналізувати як еволюцію правового статусу церков у Німеччині, так і їхню сучасну суспільну роль.

Виявлено головні виклики сучасного етапу: секуляризація та ерозія традиційної релігійності, зростання культурного і конфесійного плюралізму, поява нових релігійних спільнот із вимогами інституційного визнання, ризики радикалізації частини мігрантських груп та правові асиметрії, які ускладнюють інтеграцію неklasичних конфесій. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання німецького досвіду для багатоконфесійної України. Адаптація окремих елементів коопераційної моделі може стати підґрунтям для вдосконалення української системи державно-церковних відносин, зокрема у сферах правового регулювання, соціального партнерства та освіти.

Таким чином, німецький досвід демонструє, як інституціоналізоване партнерство держави і церкви може стати ресурсом демократичного розвитку, суспільної стабільності та консолідації багатоконфесійного суспільства.

Ключові слова: державно-церковні відносини, коопераційна модель, міжкультурний діалог, релігійні організації.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок з науковими або практичними задачами. У сучасних умовах розвитку демократичних суспільств, що характеризуються інтенсивними процесами глобалізації, секуляризації та зростанням культурного й релігійного плюралізму, питання ефективної взаємодії держави та релігійних інституцій набуває особливої актуальності. Релігія, попри тенденції до секуляризації, продовжує відігравати важливу роль у формуванні соціальних цінностей, громадянської ідентичності та механізмів соціальної інтеграції.

У цьому контексті постає проблема пошуку оптимальної моделі державно-церковних відносин, яка б забезпечувала баланс між принципом світськості держави та необхідністю залучення релігійних організацій до вирішення суспільно значущих завдань. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах зростання кількості нових релігійних спільнот, міграційних процесів та міжкультурної взаємодії.

Федеративна Республіка Німеччина демонструє одну з найбільш збалансованих моделей такого типу – коопераційну, яка поєднує правову нейтральність держави з інституційним партнерством із церквами. Водночас навіть ця модель стикається з низкою викликів: секуляризацією, трансформацією релігійності, правовими асиметриями щодо нових конфесій та ризиками соціальної поляризації. Для України, яка перебуває в умовах соціальних трансформацій і є багатоконфесійною державою, дослідження цього досвіду має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, методологічної основи дослідження. Проблематика державно-церковних відносин, ролі релігії у публічному просторі та процесів секуляризації знайшла широке відображення у працях провідних зарубіжних і вітчизняних дослідників. Теоретичні основи аналізу взаємодії держави і релігії розроблені у роботах Дж. Касанови, який обґрунтовує концепцію «публічної релігії», Ю. Габермаса, що акцентує увагу на ролі релігійного дискурсу у публічній сфері, а також П. Бергера, який досліджує процеси секуляризації та десекуляризації.

Вагомий внесок у вивчення європейських моделей державно-церковних відносин зробили Д. Грімм, С. Феррарі, а також низка аналітичних центрів і міжнародних організацій. У вітчизняній науці ці питання досліджуються у працях М. Палінчака, О. Сагана, В. Єленського та інших.

Разом з тим, попри значну кількість досліджень, міжкультурний аспект державно-церковних відносин, зокрема роль релігійних інституцій у процесах соціальної інтеграції, формування міжкультурного діалогу та подолання конфліктів у поліетнічних суспільствах, залишається недостатньо систематизованим. Це зумовлює необхідність його комплексного аналізу.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій політичної науки, соціології, релігієзнавства та правознавства. Застосування порівняльно-політологічного методу дозволило розглянути німецьку коопераційну модель у контексті інших європейських підходів до регулювання державно-церковних відносин.

Дискурсивний аналіз застосовано для вивчення суспільних і політичних наративів щодо ролі релігії у публічному просторі, тоді як метод кейс-стаді дав змогу проаналізувати практичну діяльність конкретних релігійних організацій. Додатково використано аналіз статистичних даних та нормативно-правових джерел.

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Незважаючи на значний рівень наукової розробки теми, низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребує глибшого аналізу міжкультурний вимір державно-церковних відносин як комплексне явище, що охоплює правові, соціальні, культурні та освітні компоненти.

Особливо актуальними є питання інтеграції нових релігійних спільнот у національні правові системи, подолання інституційних і правових асиметрій, а також визначення ролі релігійних організацій у запобіганні радикалізації та соціальній поляризації.

Недостатньо дослідженими залишаються також механізми адаптації європейського досвіду, зокрема німецької коопераційної моделі, до умов інших держав, включаючи Україну.

Метою статті є комплексний аналіз міжкультурного аспекту державно-церковних відносин у Федеративній Республіці Німеччина, визначення особливостей взаємодії держави та релігійних організацій у багатокультурному середовищі, а також обґрунтування можливостей використання цього досвіду в Україні.

У ході дослідження встановлено, що німецька коопераційна модель забезпечує ефективне поєднання принципу світськості держави з активною участю релігійних інституцій у суспільному житті. Релігійні організації виступають важливими суб'єктами соціальної політики, освіти та інтеграції, сприяючи формуванню міжкультурного діалогу та соціальної згуртованості.

Водночас виявлено низку викликів, серед яких секуляризація, зростання культурного різноманіття, поява нових релігійних спільнот та проблеми їхнього правового визнання, а також ризики радикалізації та соціальної напруженості.

Сучасні демократичні суспільства стикаються з низкою викликів, що пов'язані з глобалізацією, секуляризацією та зростанням культурної й релігійної різноманітності. В умовах цих процесів особливої актуальності набуває питання ефективних моделей державно-церковних відносин, здатних поєднати принцип світськості держави з потребою у соціальній інтеграції, міжкультурному діалозі та правовому визнанні різних конфесійних спільнот.

У цьому контексті Німеччина становить особливий інтерес, адже її коопераційна модель вирізняється балансом між державною нейтральністю та інституційним партнерством із релігійними організаціями. Водночас така модель перебуває під впливом нових викликів: посилення секуляризаційних процесів, зменшення ролі традиційних церков, зростання культурного та релігійного плюралізму, поява нових релігійних громад і потреба у їхньому правовому визнанні, а також небезпека радикалізації частини мігрантських груп.

Проблема полягає у тому, що правові та інституційні механізми держави часто краще пристосовані до традиційних християнських конфесій, тоді як нові релігійні утворення стикаються з асиметріями у правовому статусі та можливостях співпраці з державою. Це створює ризик соціальної поляризації та послаблення міжкультурної інтеграції.

Для України, яка є багатоконфесійною та поліетнічною державою, питання пошуку збалансованої моделі державно-церковних відносин набуває особливої ваги. В умовах воєнних і соціальних трансформацій зростає потреба у виробленні ефективних механізмів взаємодії держави та релігійних інституцій, здатних сприяти суспільній консолідації, інтеграції внутрішньо переміщених осіб і формуванню

культури толерантності. Саме тому аналіз німецької моделі має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів. Сучасні демократичні суспільства дедалі частіше стикаються з викликами, пов'язаними з процесами глобалізації, секуляризації та зростанням культурної та релігійної різноманітності. У зв'язку з цим постає необхідність формування ефективних моделей державно-церковних відносин, які б враховували не лише політико-правові, але й соціально-культурні чинники. У цьому контексті особливої уваги заслуговує німецька коопераційна модель, яка поєднує світський характер держави з активною участю релігійних організацій у суспільному житті. Вона дає можливість розглядати релігійні інституції не як ізольовані структури, а як учасників міжкультурного діалогу, що сприяє формуванню толерантного та інтегрованого суспільства.

Дослідження здійснено в міждисциплінарній парадигмі, яка поєднує політологічні, правознавчі, соціологічні та релігієзнавчі підходи. Теоретичною відправною точкою є концепція «коопераційної моделі» державно-церковних відносин, яка інтерпретується через призму ідей позитивної нейтральності держави, публічної релігії та теорій секуляризації й мультикультуралізму. Аналіз ведеться на трьох рівнях: макро (інституційно-правові механізми та державна політика), мезо (релігійні інституції та їхня організаційна діяльність) та мікро (соціальні практики, програми інтеграції, громадські дискурси). Така багаторівнева рамка дозволяє всебічно оцінити як нормативні засади, так і емпіричну практику взаємодії держави та релігій.

Насамперед використано порівняльно-політологічний підхід, що дозволяє розглядати німецьку коопераційну модель у ширшому європейському контексті. Її зіставлення з французькою традицією «жорсткої секуляризації» та британською моделлю «державної церкви» дає можливість зрозуміти, чому саме німецький варіант вважається одним із найбільш збалансованих і стабільних у сучасній Європі. Порівняння допомагає також окреслити сильні й слабкі сторони кожної моделі, а отже – зрозуміти, які елементи можуть бути адаптовані до українських реалій.

Значну увагу приділено історико-генетичному методу, адже без розуміння історичних витоків коопераційної моделі неможливо досягнути її сучасні форми. Еволюція від релігійних воєн, через Веймарську конституцію і до Основного Закону ФРН (Basic Law for the Federal Republic of Germany, n.d.) після 1949 року показує, що сучасна модель є результатом тривалих компромісів і соціально-політичних домовленостей. Це дозволяє розглядати її не лише як правову конструкцію, а як соціокультурний продукт історичного розвитку.

Особливе місце посідає інституційний аналіз, спрямований на дослідження правового статусу релігійних організацій у Німеччині. Він дав змогу показати, яким чином Церква, залишаючись окремою від держави, водночас інтегрована у суспільні процеси через статус публічно-правових корпорацій. Завдяки цьому німецькі церкви не лише отримують фінансову стабільність (через систему церковного податку – *Kirchensteuer*), але й виконують суспільно значущі функції – від соціального захисту до освітніх програм (Yurosh, 2022, p. 128).

Для розкриття соціального виміру важливо було звернутися до кількісного аналізу вторинних даних. Використання статистики Eurobarometer (Eurobarometer, 2024), Eurostat (Eurostat, 2024), Bundesamt für Migration und Flüchtlinge дозво-

лило окреслити тенденції секуляризації, зростання релігійного та культурного плюралізму, а також оцінити масштаби інтеграційних програм для мігрантів. Ці дані стали підґрунтям для розуміння того, як змінюється релігійна карта Німеччини та які нові виклики постають перед державою і церквою.

Важливим аналітичним інструментом став дискурсивний аналіз, завдяки якому вдалося простежити, як у публічному просторі конструюються уявлення про роль релігії та церков. Для цього використовувалися матеріали провідних німецьких медіа, публікації політичних партій та аналітичних центрів (Bundeszentrale für politische Bildung (Federal Government of Germany, n.d.), Konrad-Adenauer-Stiftung (Konrad Adenauer Foundation, 2019), Hanns-Seidel-Stiftung (Hanns Seidel Foundation, 2020). Саме дискурс показує, що питання релігії у Німеччині виходить за межі конфесійної сфери й стає частиною суспільних дебатів про мультикультуралізм, ідентичність і безпеку.

Для конкретизації загальних висновків залучено метод кейс-стаді, який дав змогу проаналізувати діяльність конкретних інституцій – зокрема, Caritas (Caritas Deutschland, n.d.) та Diakonie (Diakonie Deutschland, n.d.). Їхні програми інтеграції мігрантів, соціальної допомоги та освітніх проектів ілюструють практичну реалізацію коопераційної моделі та показують, як церкви фактично виступають соціальними партнерами держави.

Доказова база статті є багатоплуральною. До неї входять:

- нормативні джерела (Grundgesetz, національне законодавство, рішення ЄСПЛ);
- офіційна статистика (Eurostat, Eurobarometer, BAMF);
- звіти релігійних інституцій (Caritas, Diakonie, річні звіти земельних відомств освіти);
- аналітичні документи провідних політичних фондів та інституцій (Konrad-Adenauer-Stiftung, Bundeszentrale für politische Bildung тощо);
- академічна література (J. Casanova, J. Habermas, P. Berger, D. Grimm та інші авторитетні дослідження).

Поняття «міжкультурний аспект» у політичній науці охоплює різні виміри суспільної взаємодії, де релігійний чинник виступає важливим елементом культурної ідентичності. У політологічних і соціологічних дослідженнях міжкультурний вимір розглядається як процес взаємного обміну ідеями, цінностями та практиками між представниками різних релігійних і культурних спільнот. Міжкультурний аспект охоплює:

- правовий вимір – рівність усіх релігійних громад перед законом та гарантії свободи совісті;
- соціальний вимір – залучення релігійних інституцій до вирішення соціальних проблем, сприяння інтеграції меншин;
- культурний вимір – збереження національних і конфесійних традицій у поєднанні з розвитком нових моделей культурної взаємодії;
- освітній вимір – виховання толерантності та ціннісних орієнтацій через шкільні та університетські програми (Shevchuk, 2019, p. 88).

Німецький досвід показує, що міжкультурний аспект не може обмежуватися деклараціями. Він має бути підкріплений чіткими правовими механізмами та інституційними практиками.

Федеративна Республіка Німеччина застосовує коопераційну модель державно-церковних відносин, яка відрізняється від французької системи жорсткої

секуляризації та британської моделі державної церкви. Особливість німецького підходу полягає у поєднанні принципів світськості держави з офіційним визнанням релігійних організацій як суспільно значущих партнерів. Католицька та протестантська церкви мають статус публічно-правових корпорацій, що дозволяє їм укладати угоди з державою, брати участь у соціальній політиці, освітніх програмах та культурних ініціативах.

Система церковного податку (Kirchensteuer), яка справляється державними органами і передається релігійним громадам, створює фінансову стабільність церков і дає їм змогу виконувати суспільно значущі функції. Такий підхід формує довіру між державою та релігійними інституціями, водночас підкреслюючи добровільний характер участі громадян у церковному фінансуванні (Casanova, 1994, p. 22).

У багатоконфесійному німецькому суспільстві релігійні організації відіграють багатогранну роль, виступаючи не лише як інституції духовного служіння, але й як ключові агенти соціальної інтеграції та міжкультурного діалогу. Їхня діяльність має стратегічне значення для підтримки соціальної злагоди та розвитку інклюзивного суспільства.

По-перше, церкви активно долучаються до інтеграції мігрантів. Католицька Caritas та протестантська Diakonie реалізують численні програми з мовної адаптації, професійної підготовки та культурного посередництва. Завдяки цим ініціативам мігранти отримують доступ до соціальних послуг, можливості навчання та підтримку в процесі працевлаштування. Участь церков у таких програмах дозволяє уникнути маргіналізації новоприбулих груп і створює основу для міжкультурного порозуміння.

По-друге, релігійні організації виступають посередниками у налагодженні міжконфесійного та міжетнічного діалогу. Вони організують міжрелігійні форуми, спільні культурні заходи, громадські дискусії, спрямовані на поширення цінностей толерантності й взаємоповаги. Такі ініціативи дозволяють знизити напругу між різними релігійними громадами та формують атмосферу довіри в суспільстві.

По-третє, значну роль відіграє благодійна діяльність церков. Вона охоплює підтримку соціально вразливих груп незалежно від їхньої релігійної належності. Таким чином, церква постає не як закрита конфесійна структура, а як відкрита громадська інституція, що дбає про добробут усього суспільства.

Крім того, церкви виступають платформами для культурної самореалізації. При парафіях діють молодіжні та культурні організації, які створюють простір для діалогу різних поколінь, культур та національностей. Важливою сферою діяльності є також робота з біженцями, які отримують не лише матеріальну допомогу, але й психологічну підтримку та можливості включення до місцевих громад.

Отже, церкви у ФРН відіграють роль своєрідних «соціальних мостів», що поєднують різні культурні та релігійні групи. Їхня багатовимірною діяльністю у сфері інтеграції та діалогу робить їх незамінними партнерами держави у формуванні політики міжкультурної взаємодії.

Система освіти у Федеративній Республіці Німеччина є важливим інструментом формування міжкультурного діалогу та виховання молодого покоління у дусі толерантності й поваги до різноманіття. Особливістю німецької моделі є те, що релігійна освіта інтегрована у державну шкільну систему, а церкви визнаються партнерами у її реалізації (Grimm, 2009, p. 2272).

У багатьох землях обов'язковими залишаються уроки релігії. Вони викладаються відповідно до конфесійної належності учнів – католицька, протестантська чи інша релігійна традиція. Водночас держава гарантує право на альтернативні заняття з етики для тих, хто не належить до певної конфесії. Це створює баланс між світським характером освіти та правом громадян на вивчення власної релігії (Palinchak, 2015, р. 257).

Відповідь на зростання культурного та релігійного різноманіття все більше земель запроваджують міжконфесійні або міжрелігійні курси. Вони орієнтовані на виховання критичного мислення, формування поваги до інших культурних і світоглядних позицій. Такі курси сприяють розвитку навичок міжкультурної комунікації, що є особливо актуальним у багатонаціональному середовищі.

Університети зберігають у своїй структурі теологічні факультети, які виконують подвійну функцію. З одного боку, вони готують кадри для викладання релігії у школах та служіння у церквах, з іншого – є майданчиками для наукової міждисциплінарної дискусії. На цих факультетах розвиваються не лише християнська теологія, а й ісламознавство, юдаїка, буддологія та інші напрями. Це сприяє створенню простору академічного міжкультурного діалогу (Сох, 2013, р. 56).

Крім того, освітня політика Німеччини активно підтримує партнерські проекти шкіл і релігійних організацій, спрямовані на соціалізацію молоді та її виховання в атмосфері солідарності. Такі проекти включають спільні культурні заходи, благодійні акції та волонтерські програми, які допомагають школярам практично засвоювати цінності взаємоповаги.

Таким чином, освітній вимір міжкультурного аспекту у ФРН виходить за межі суто академічного навчання. Він формує цілісну систему, що поєднує знання, виховання і практичні соціальні навички, необхідні для життя у багатоконфесійному та багатокультурному суспільстві.

Попри очевидні успіхи німецької коопераційної моделі, міжкультурна взаємодія у ФРН стикається з низкою складних і багатовимірних викликів, які впливають як на державну політику, так і на діяльність релігійних організацій.

Секуляризація є одним із головних викликів сучасного європейського суспільства. За останні десятиліття відсоток громадян, які не належать до жодної релігії, суттєво зріс. Це призводить до зниження ролі церков у суспільному житті та потребує пошуку нових форм легітимації їхньої суспільної активності. З одного боку, секуляризація зменшує вплив традиційних конфесій, а з іншого – актуалізує питання про місце церкви в демократичному суспільстві, яке все менше ототожнює себе з релігійними практиками (Сох, 2013, р. 85).

Масова міграція та зростання культурного плюралізму створюють виклик для інтеграційної політики. Німеччина стала однією з головних країн призначення для біженців та мігрантів, зокрема з країн Близького Сходу та Африки. Це призвело до появи нових релігійних спільнот – мусульманських, буддистських, індуських, які прагнуть визнання та інтеграції у правове і соціальне поле. Держава та традиційні церкви змушені шукати шляхи конструктивної співпраці з цими громадами, що не завжди відбувається безконфліктно.

Радикалізація та релігійний екстремізм становлять небезпеку як для безпеки держави, так і для стабільності суспільства. Окремі групи, що не пройшли успішної інтеграції, можуть стати вразливими до ідеологій, які пропагують нетерпимість і насильство. Це вимагає від держави комплексної політики превенції, у якій важливу роль відіграють церкви, громадські організації та освітні інституції.

Культурна поляризація між тими, хто підтримує мультикультуралізм, і тими, хто схиляється до національно орієнтованих чи навіть ксенофобських позицій, створює атмосферу напруженості. Релігійні організації нерідко опиняються в центрі цієї полеміки, оскільки їхня відкрита підтримка інтеграції мігрантів може викликати опір частини суспільства.

Правові та інституційні виклики полягають у тому, що існуюче законодавство у Німеччині краще пристосоване до діяльності традиційних християнських конфесій. Нові релігійні спільноти часто не мають рівного доступу до статусу публічно-правових корпорацій, що обмежує їхні можливості співпраці з державою та доступ до фінансування. Це створює ситуацію правової асиметрії, яка ускладнює міжкультурний діалог (Casanova, 2013, p. 56).

Отже, міжкультурна взаємодія у ФРН перебуває під впливом низки серйозних викликів: секуляризації, міграційних процесів, радикалізації, культурної поляризації та правових труднощів. Вирішення цих проблем вимагає від держави та церков постійної адаптації, оновлення форм співпраці та розвитку інноваційних моделей соціокультурної інтеграції.

Україна, подібно до Німеччини, є багатоконфесійною та поліетнічною державою, де релігія має значний вплив на суспільне та культурне життя. В умовах триваючих соціальних трансформацій, викликаних війною, внутрішніми міграціями та процесами європейської інтеграції, досвід Федеративної Республіки Німеччина може стати цінним орієнтиром для вдосконалення української моделі державно-церковних відносин.

Німецька коопераційна система демонструє, що релігійні організації можуть виступати не лише як духовні інституції, але й як активні партнери держави у соціальній, освітній та культурній сферах (Ferrari & Pastorelli, 2016, p. 330). Для України це означає можливість ефективніше залучати церкви та релігійні громади до процесів інтеграції внутрішньо переміщених осіб, біженців, ветеранів, а також сприяти відновленню довіри у громадах, постраждалих від війни.

Важливим уроком для України є фінансова модель співпраці держави та церков у Німеччині. Хоча пряме впровадження церковного податку може бути складним, проте адаптація принципів фінансової стабільності релігійних організацій дає змогу розширити їхні соціальні програми, зокрема у сфері допомоги нужденним та реабілітації постраждалих від війни.

Не менш цінним є й освітній досвід. Німецька система релігійної освіти, поєднана з курсами етики та міжрелігійного діалогу, може надихнути українські школи та університети на створення подібних програм, що формуватимуть культуру толерантності та взаємоповаги серед молоді. Це особливо важливо для України, де суспільство переживає процеси переосмислення національної ідентичності та зміцнення демократичних цінностей.

Крім того, приклад Німеччини показує, як церкви можуть стати платформами для міжкультурного спілкування (Zygmunt, 2025, p. 320). Українські релігійні громади, маючи багатий досвід миротворчої та волонтерської діяльності, здатні посилити свою роль у сфері міжконфесійного та міжетнічного діалогу, сприяючи єдності суспільства та протидії радикалізації.

Отже, значення німецької моделі для України полягає у тому, що вона демонструє практичні шляхи поєднання світського характеру держави з активною участю церков у соціально-гуманітарному житті. Адаптація цього досвіду може до-

помогти Україні вибудувати збалансовану систему державно-церковних відносин, яка сприятиме збереженню культурної багатоманітності, зміцненню соціальної інтеграції та забезпеченню стабільності в умовах сучасних викликів.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що державно-церковні відносини у Федеративній Республіці Німеччина демонструють високий рівень інституціоналізації та правової визначеності, що є результатом багатомісячного історичного розвитку й політико-правових трансформацій ХХ століття. Німецька модель характеризується коопераційною формою взаємодії між державою та релігійними організаціями, яка ґрунтується на конституційних гарантіях свободи совісті та віросповідання, закріплених у Основному Законі ФРН, а також на принципі «позитивної нейтральності» держави (Grundgesetz, n.d.). Це означає, що держава не лише забезпечує рівність релігійних спільнот, але й створює умови для їхньої активної участі у соціальному та культурному житті суспільства.

Важливим елементом німецької системи є правовий статус церков і релігійних об'єднань як публічно-правових корпорацій, що дозволяє їм отримувати фінансування через механізм церковного податку (Böckenförde, 1991, p. 143). Такий інструмент забезпечує фінансову стабільність і автономність релігійних організацій, знижує їхню залежність від політичної кон'юнктури та сприяє розвитку широкої мережі соціальних і благодійних інституцій. Зокрема, діяльність Caritas та Diakonie підтверджує, що церкви виконують вагомий роль у наданні соціальних послуг, інтеграції мігрантів, підтримці уразливих груп населення. Це свідчить про спроможність релігійних організацій стати важливими партнерами держави у вирішенні суспільно значущих завдань.

Не менш значущим є освітній вимір державно-церковних відносин. У школах ФРН релігійна освіта є частиною навчальних програм, водночас учні мають право вибору між вивченням різних конфесійних курсів та курсом етики. Така модель сприяє вихованню міжкультурної толерантності та релігійного плюралізму, формує цінності діалогу і взаємоповаги, що особливо важливо в умовах зростання етнічної та релігійної різноманітності німецького суспільства.

Водночас аналіз виявив і низку проблемних аспектів. По-перше, процес секуляризації призводить до поступового зменшення кількості громадян, які належать до традиційних християнських конфесій, і відповідно – до зниження обсягів надходжень від церковного податку (Habermas, 2006, p. 25). Це ставить під питання довгострокову стійкість існуючої моделі фінансування релігійних організацій. По-друге, зростання кількості мусульманських і інших нових релігійних громад висуває виклики у сфері інтеграції та правового регулювання: не всі спільноти мають рівні можливості доступу до публічно-правового статусу. По-третє, у суспільстві спостерігаються дискусії щодо доцільності збереження конфесійної освіти в школах, що може стати предметом подальших реформ.

Досвід ФРН має значний потенціал для багатоконфесійних суспільств, зокрема для України. По-перше, варто звернути увагу на правове забезпечення партнерства між державою і релігійними організаціями. У німецькому випадку держава не обмежується декларацією свободи віросповідання, а створює інституційні механізми співпраці, що сприяють соціальній стабільності та розвитку громадянського суспільства. Для України актуальним може стати розроблення рамкового закону про співпрацю з релігійними організаціями у соціальній та гуманітарній сферах.

Варто адаптувати механізми фінансування соціально значущої діяльності релігійних організацій. Хоча безпосереднє впровадження Kirchensteuer в українських умовах виглядає малоімовірним, проте можливим є створення аналогічних моделей співфінансування соціальних проєктів через систему цільових грантів, податкових пільг чи державно-приватно-релігійних партнерств.

Цінним є досвід організації релігійної освіти в школах. Україна може використати німецькі підходи до формування мультиконфесійного навчального простору, де курси релігієзнавства, етики та міжкультурної комунікації сприяли б формуванню толерантності, критичного мислення та взаємоповаги (Yaremchuk, 1994, p. 117).

Врахування міжкультурного аспекту німецької моделі важливе для України у контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб, мігрантів та представників різних конфесійних спільнот. Релігійні організації можуть відігравати роль посередників у процесі соціальної адаптації та підтримки на місцевому рівні.

Загалом досвід ФРН показує, що інституціоналізоване партнерство між державою і церквою здатне стати ефективним інструментом у досягненні суспільної згуртованості, інтеграції меншин та забезпеченні соціальних послуг. Для України важливо не механічне перенесення німецької моделі, а критична адаптація її ключових елементів з урахуванням правової системи, культурних особливостей і політичних реалій (Palinchak, 2015, p. 256).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що:

1. Німецька коопераційна модель державно-церковних відносин є ефективним прикладом балансу між релігійною свободою, державною нейтральністю та інституційним партнерством.

2. Механізм фінансування через Kirchensteuer, хоча й має обмеження, створює стабільну основу для соціальної діяльності церков.

3. Освітній вимір релігійної політики ФРН демонструє, що релігія може бути інтегрована у навчальний процес без порушення принципу світськості держави.

4. В українських умовах можливе використання німецького досвіду у сфері правового регулювання, соціального партнерства та освіти, проте з адаптацією до національного контексту.

5. Подальші дослідження мають бути зосереджені на порівнянні моделей державно-церковних відносин у різних європейських країнах з метою визначення оптимальних механізмів для України.

Таким чином, міжкультурний аспект державно-церковних відносин у ФРН може розглядатися не лише як предмет наукового аналізу, але і як практичний ресурс для вироблення сучасної моделі державно-конфесійної взаємодії в Україні, що сприятиме демократичному розвитку, зміцненню громадянського суспільства та міжконфесійній згоді.

Висновки дослідження та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, доцільно зазначити, що державно-церковні відносини у Федеративній Республіці Німеччина постають не як статична правова конструкція, а як жива, динамічна система, яка формується під впливом історичного досвіду, суспільних трансформацій та постійного пошуку балансу між різними ціннісними орієнтирами. Саме ця здатність до адаптації і водночас збереження інституційної послідовності дозволяє розглядати німецьку коопераційну модель як одну з найбільш ефективних у сучасному європейському контексті.

У процесі дослідження стало очевидним, що ключ до розуміння цієї моделі полягає не лише у формально-правових механізмах, а у глибшій логіці взаємодії держави та релігії. Йдеться про своєрідну культуру співіснування, де релігія не витісняється з публічного простору, але й не домінує в ньому. Принцип «позитивної нейтральності» у цьому сенсі виявляється не абстрактною декларацією, а практичним інструментом, який дозволяє державі залишатися світською, водночас визнаючи суспільну значущість релігійних інституцій.

Важливим висновком є те, що релігійні організації у Німеччині фактично виконують роль повноцінних соціальних акторів. Їхня діяльність виходить далеко за межі духовної сфери і охоплює широкий спектр суспільних функцій – від соціальної допомоги до освітніх ініціатив і міжкультурного посередництва. У цьому контексті церкви виступають не лише як носії традиційних цінностей, але й як практичні агенти інтеграції, які здатні працювати з різними соціальними групами, включаючи мігрантів, молодь та соціально вразливі категорії населення.

Особливу увагу в дослідженні приділено міжкультурному виміру, який дозволяє по-новому подивитися на саму сутність державно-церковних відносин. З'ясовано, що саме через цей вимір найкраще проявляється потенціал релігійних інституцій як платформ для діалогу, взаєморозуміння та зниження соціальної напруженості. Міжкультурний аспект у німецькому випадку реалізується не лише через офіційні політики, але й через повсякденні практики – освітні програми, соціальні проекти, громадські ініціативи. Це створює середовище, в якому різноманіття не сприймається як загроза, а поступово інтегрується у спільний соціальний простір.

Водночас результати дослідження засвідчують, що навіть така збалансована система не позбавлена внутрішніх суперечностей і викликів. Передусім це стосується процесів секуляризації, які змінюють характер взаємодії між суспільством і релігійними інституціями. Зменшення рівня релігійної залученості населення ставить під питання традиційні механізми легітимації церков і змушує їх шукати нові форми присутності у публічному просторі.

Не менш значущим викликом є зростання релігійного та культурного плюралізму, що супроводжується появою нових релігійних спільнот, які не завжди вписуються у вже існуючі правові та інституційні рамки. Це породжує певні асиметрії у статусі різних конфесій та актуалізує питання рівності, справедливості та інклюзивності державної політики. У цьому контексті стає очевидним, що коопераційна модель потребує постійного оновлення та перегляду окремих механізмів, аби відповідати новим соціальним реаліям.

Окремо варто відзначити проблему зростання соціальної поляризації, яка у сучасних умовах може посилюватися під впливом міграційних процесів, політичних дискусій та трансформації ідентичностей. У цій ситуації релігійні організації опиняються у складній позиції: з одного боку, вони здатні виступати фактором стабілізації та діалогу, а з іншого – можуть ставати об'єктом критики або навіть інструментом політичних маніпуляцій. Це ще раз підкреслює необхідність зваженої та продуманої державної політики у сфері державно-церковних відносин.

Для України результати дослідження відкривають важливе поле для рефлексії. Умови багатоконфесійності, соціальних трансформацій і викликів, пов'язаних із війною та внутрішньою міграцією, роблять питання взаємодії держави і релігійних організацій особливо актуальним. Німецький досвід у цьому сенсі може

служувати не стільки моделлю для прямого запозичення, скільки джерелом ідей і орієнтирів для формування власного підходу.

Зокрема, перспективним видається розвиток інституційного партнерства між державою та релігійними організаціями у соціальній сфері, що дозволило б ефективніше реагувати на виклики, пов'язані з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб, підтримкою ветеранів та відновленням соціальної тканини суспільства. Важливим також є осмислення освітнього досвіду Німеччини, який демонструє, як можна поєднати світський характер освіти з формуванням цінностей толерантності та міжкультурного діалогу.

Говорячи про перспективи подальших досліджень, слід зазначити, що дана тема має значний потенціал для поглиблення і розширення. Передусім актуальним є більш детальний порівняльний аналіз європейських моделей державно-церковних відносин, який дозволив би виявити не лише їхні структурні відмінності, але й глибинні ціннісні засади.

Не менш важливим напрямом є дослідження трансформації релігійності у сучасному суспільстві, зокрема її впливу на політичні процеси, громадянську активність та формування ідентичності. У цьому контексті особливої уваги потребує питання ролі релігійних організацій у запобіганні радикалізації та зміцненні соціальної згуртованості.

Перспективним також є вивчення практичних механізмів міжкультурної взаємодії, які реалізуються на локальному рівні – у громадах, освітніх закладах, громадських організаціях. Саме на цьому рівні найкраще видно, як теоретичні моделі втілюються у реальне життя, і які фактори сприяють або, навпаки, ускладнюють міжкультурний діалог.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити узагальнюючий висновок про те, що міжкультурний аспект державно-церковних відносин є одним із ключових чинників стабільності та розвитку сучасних демократичних суспільств. Німецька коопераційна модель демонструє, що ефективна взаємодія держави і релігії можлива за умови взаємної довіри, інституційної визначеності та готовності до постійного діалогу. Саме ці принципи можуть стати підґрунтям для подальшого осмислення та вдосконалення державно-церковних відносин в Україні.

References [Список використаної літератури]

- Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz). (n.d.). [in German]. [Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz). URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Berger, P. L. (1990). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Anchor. [in English]. [Berger P. L. *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. New York: Anchor, 1990. 240 p.]
- Berger, P. L. (1999). *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Wm. B. Eerdmans. [in English]. [Berger P. L. *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1999. 135 p.]
- Böckenförde, E.-W. (1991). *State, society and liberty: Studies in political theory and constitutional law*. Berg. [in English]. [Böckenförde E.-W. *State, society and liberty: Studies in political theory and constitutional law*. Oxford: Berg, 1991. 214 p.]
- Caritas Deutschland. (n.d.). [in German]. [Caritas Deutschland. URL: <https://www.caritas.de> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press. [in English]. [Casanova J. *Public religions in the modern world*. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 320 p.]
- Casanova, J. (2013). Religion and politics in Europe: Old questions and new challenges. *Europa-Studien*, 53–71. [in English]. [Casanova J. Religion and politics in Europe: old questions and new challenges. *Europa-Studien*. 2013. С. 53–71.]

- Constitution of Ukraine. (1996). [in Ukrainian]. [Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Council of Europe. (2022). Annual report on freedom of religion. Strasbourg, 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/secretary-general/report-2022> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Cox, H. (2013). The secular city: Secularization and urbanization in theological perspective. Princeton University Press. [in English]. [Cox H. The secular city: Secularization and urbanization in theological perspective. Princeton: Princeton University Press, 2013. 368 p.]
- Diakonie Deutschland. (n.d.). [in German]. [Diakonie Deutschland. URL: <https://www.diakonie.de> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Eurobarometer. (2024). Values and identities of Europeans. European Commission. [in English]. [Eurobarometer. Values and identities of Europeans. European Commission, 2024. URL: <https://data.europa.eu/data/datasets/s2230-94-1-508-eng?locale=en> (дата звернення: 13.01.2026).]
- European Court of Human Rights. (n.d.). Case law on freedom of religion. [in English]. [European Court of Human Rights. Case law on freedom of religion. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_freedom_religion_eng (дата звернення: 13.01.2026).]
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2021). Freedom of religion in the EU. Vienna. [in English]. [European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Freedom of religion in the EU. Vienna, 2021. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Eurostat. (2024). Religious affiliation in the European Union. Luxembourg. [in English]. [Eurostat. Religious affiliation in the European Union. Luxembourg, 2024. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_population_diversity_by_citizenship_and_country_of_birth (дата звернення: 13.01.2026).]
- Federal Agency for Civic Education. (n.d.). State and church. [in German]. [Federal Agency for Civic Education. State and church. URL: <https://www.bpb.de/die-bpb/partner/necce/66864/report-international-conference/> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Federal Government of Germany. (n.d.). Integration and religion. [in German]. [Federal Government of Germany. Integration and religion. URL: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/germany> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Federal Ministry of Justice. (n.d.). Basic Law for the Federal Republic of Germany. [in German]. [Federal Ministry of Justice. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 13.01.2026).]
- Federal Ministry of the Interior and for Home Affairs. (n.d.). Religious communities in Germany. [in German]. [Federal Ministry of the Interior and for Home Affairs. Religious communities in Germany. URL: https://doctreader.readspeaker.com/doctreader/?jsmode=1&cid=btste&lang=en_uk&url=https%3A%2F%2Fwww.bmi.bund.de%2FSharedDocs%2Fdownloads%2FFEN%2Fpublikationen%2F2025%2FBMI25057-strategie-demokratie-eng.pdf%3F__blob%3DpublicationFile%26amp%3Bv%3D3&page=1 (дата звернення: 13.01.2026).]
- Federal Office for Migration and Refugees. (2020). Religion and integration. [in German]. [Federal Office for Migration and Refugees. Religion and integration. 2020. URL: <https://www.bamf.de/SharedDocs/ProjekteReportagen/DE/Forschung/Integration/religion-im-migrationskontext.html?nn=447028> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Ferrari, S., & Pastorelli, S. (2016). Religion in public spaces: A European perspective. Routledge. [in English]. [Ferrari S., Pastorelli S. Religion in public spaces: A European perspective. London: Routledge, 2016. 256 p.]
- Fylyrovych, L. (2017). Functionality of religion: Ukrainian context. Kyiv: UAR. [in Ukrainian]. [Филипович Л. Функціональність релігії: український контекст. Київ: УАР, 2017. 256 с.]
- Geleti, M. (2018). State-Church relations in European Union countries: A comparative analysis. *Релігія та суспільство*, (2), 45–52. [in Ukrainian]. [Гелетій М. Державно-церковні відносини у країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз. *Релігія та суспільство*. 2018. №2. С. 45–52.]
- Grimm, D. (2009). Conflicts between general laws and religious norms. *Cardozo Law Review*, 30(6), 2369–2388. [in English]. [Grimm D. Conflicts between general laws and religious norms. *Cardozo Law Review*. 2009. Vol. 30(6). P. 2369–2388.]
- Habermas, J. (2005). Between naturalism and religion. Suhrkamp. [in German]. [Habermas J. Between naturalism and religion. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005. 324 p.]
- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25. [in English]. [Habermas J. Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*. 2006. Vol. 14(1). P. 1–25.]

- Hanns Seidel Foundation. (2020). Religious diversity and integration. Munich. [in English]. [Hanns Seidel Foundation. Religious diversity and integration. Munich, 2020. URL: https://www.hss.de/download/publications/HSS-Imagebroschuere_2020_ENGLISCH.pdf (дата звернення: 13.01.2026).]
- Huber, W. (2012). Religion in the public sphere. Wichern Verlag. [in German]. [Huber W. Religion in the public sphere. Hamburg: Wichern Verlag, 2012. 198 p.]
- Khoruzhyi, H. (2016). European higher education policy. Dyvovsit. [in Ukrainian]. [Хоружий Г. Європейська політика вищої освіти. Київ: Дивосвіт, 2016. 304 с.]
- Knöbl, W. (2012). Die deutsche Religionspolitik im internationalen Vergleich. Leviathan, 40(3), 407–434. [in German]. [Knöbl W. Die deutsche Religionspolitik im internationalen Vergleich. Leviathan. 2012. Vol. 40(3). S. 407–434.]
- Konrad Adenauer Foundation. (2019). Religious policy in Germany. Berlin. [in English]. [Konrad Adenauer Foundation. Religious policy in Germany. Berlin, 2019. URL: <https://www.kas.de/en/religious-policy-and-religious-dialogue> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Küng, H. (1997). Global ethic for world politics and economics. Piper. [in English]. [Küng H. Global ethic for world politics and economics. Munich: Piper, 1997. 192 p.]
- Palinchak, M. M. (2015). Models of state-church relations in modern political practice. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 2(4), 254–259. [in Ukrainian]. [Палінчак М. М. Моделі державно-церковних відносин у сучасній політичній практиці. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Т. 2. №4. С. 254–259.]
- Palinchak, M. M., & Steblak, D. M. (2020). Covid-19, church and financing of religious organizations: discussions in the US Supreme Court. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Регіональні студії*, 23, 49–53. [in Ukrainian]. [Палінчак М. М., Стебляк Д. М. Covid-19, церква та фінансування релігійних організацій: дискусії у Верховному суді США. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. № 23. С. 49–53.]
- Petrenko, I. (2019). Religion and politics in modern Europe. Kyiv. [in Ukrainian]. [Петренко І. Релігія і політика в сучасній Європі. Київ: ПІЕНД НАН України, 2019. 2 с.]
- Sahan, O. (2020). State-church relations in Ukraine and Europe: comparative analysis. *Релігія та суспільство*, (3), 12–21. [in Ukrainian]. [Саган О. Державно-церковні відносини в Україні та Європі: порівняльний аналіз. *Релігія та суспільство*. 2020. № 3. С. 12–21.]
- Shevchuk, V. (2019). State-church relations in the context of globalization. *Вісник Київського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*, (2), 88–97. [in Ukrainian]. [Шевчук В. Державно-церковні відносини в умовах глобалізації. *Вісник КНУ*. 2019. №2. С. 88–97.]
- U.S. Department of State. (2022). International religious freedom report: Germany. [in English]. [U.S. Department of State. International religious freedom report: Germany. 2022. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/germany> (дата звернення: 13.01.2026).]
- Yaremchuk, V. (1994). Educational activity of Orthodoxy in Ukraine (historical fragments). In *Релігія в Україні: Дослідження. Матеріали* (Ч. II, с. 115–121). Львів: Логос. [in Ukrainian]. [Яремчук В. Освітня діяльність православ'я в Україні (історичні фрагменти). У: *Релігія в Україні*. Львів: Логос, 1994. С. 115–121.]
- Yelensky, V. (2018). Religion and the church in post-communist Europe. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]. [Єленський В. Релігія і церква в посткомуністичній Європі. Київ: Либідь, 2018. 376 с.]
- Yurosh, V. (2022). State-church relations: the essence of socio-scientific and political-theoretical discussions. In *Development of modern education and science* (Vol. XII). [in Ukrainian]. [Юрош В. Державно-церковні відносини: сутність соціально-наукових та політико-теоретичних дискусій. У: *Розвиток сучасної освіти і науки*. Т. XII. Конін – Ужгород – Перемишль: Посвіт, 2022.]
- Zumruga, I. M. (2025). The word against war: The role of literature in overcoming global divides. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Vol. 1, pp. 319–321). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-61> [in English]. [Зимомря І. М. The word against war: The role of literature in overcoming global divides. Riga, 2025. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-61>]

Palinchak M. M.

Faculty of International Economic Relations
State University “Uzhhorod National University”
Universytetska Str., 14, Uzhhorod, 88000, Ukraine

Yurosh V. V.

Department of International Politics
State University “Uzhhorod National University”
Universytetska Str., 14, Uzhhorod, 88000, Ukraine

**THE INTERCULTURAL ASPECT OF STATE-CHURCH RELATIONS
IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY**

Summary

This article presents an interdisciplinary study of the intercultural aspect of state-church relations in the Federal Republic of Germany, which is regarded as one of the most consistent yet flexible models of cooperation between the state and religious institutions in contemporary Europe. The German ‘cooperative model’ combines the principle of the secular nature of the state with the legal and institutional recognition of churches as socially significant partners, enabling them to participate in addressing social, cultural and educational challenges. The focus is on the intercultural dimension of interaction between the state and religious organisations, which manifests itself in legal, social, cultural and educational spheres.

The study draws on a range of methodological approaches – comparative political science, historical-genetic, institutional, discursive and case-study – which has enabled an analysis of both the evolution of the legal status of churches in Germany and their current social role.

The main challenges of the current phase have been identified: secularisation and the erosion of traditional religiosity, the growth of cultural and confessional pluralism, the emergence of new religious communities demanding institutional recognition, the risks of radicalisation among certain migrant groups, and legal asymmetries that complicate the integration of non-traditional denominations.

The practical significance of this study lies in the potential for applying the German experience to multi-confessional Ukraine. Adapting certain elements of the cooperative model could form the basis for improving the Ukrainian system of state-church relations, particularly in the areas of legal regulation, social partnership and education.

Thus, the German experience demonstrates how an institutionalised partnership between state and church can serve as a resource for democratic development, social stability and the consolidation of a multi-confessional society.

Key words: state-church relations, cooperative model, intercultural dialogue, religious organisations.

*Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026*